

СЛОВЕНАЧКА ИЗВОЗНА ПРЕДУЗЕЋА У ВРЕМЕ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ И МЕРЕ ВЛАДЕ ЗА ЊЕНО УБЛАЖАВАЊЕ

SLOVENIAN EXPORT COMPANIES IN TIMES OF ECONOMIC CRISIS AND GOVERNMENT MEASURES AGAINST IT

Јанез Прашникар*
Матјаж Коман**
Аљоша Валентинчич***
Домен Трбец****

Резиме

У раду се економска криза анализира из двије перспективе: од којих једна обухвата очекивања словеначких извозних компанија у времену економске кризе, док друга перспектива представља предузете мјере владе Републике Словеније против кризе, или тзв. „трећи пакет“. Сакупљени подаци указују да су извозници са малим бројем запосленика снизили своја извозна очекивања мање од извозника са великим бројем запосленика, што значи да се мале компаније лакше прилагођавају тренутној ситуацији. Компаније са већим извозним удјелом у приходима су снизиле своја извозна очекивања у много већој мјери у односу на остале. Компаније са већим пословним дугом по индивидуалној излазној производној јединици очекују да ће лако реализовати извозне активности, а неке очекују повећање извоза. Већи финансијски дуг води ка већем смањењу извозног очекивања. Узимајући у обзир ову чињеницу, на

* Јанез Прашникар, Економски факултет, Универзитет у Љубљани и ЦЕПР.

** Матјаж Коман, Економски факултет и Институт за Југоисточну Европу, Универзитет у Љубљани.

*** Аљоша Валентинчич, Економски факултет и Институт за финансије, Универзитет у Љубљани.

**** Домен Трбец, Економски факултет и Институт за Југоисточну Европу, Универзитет у Љубљани.

основу наше анализе гаранцијска шема владе Р. Словеније се чини као разуман одговор.

Кључне ријечи: Економска и финансијска криза, гаранцијска шема, дијелење посла, финансијски дуг, пословни дуг.

Summary

The article analyses economic crisis from two perspectives, one is looking at expectations of Slovenian export companies in times of economic crisis and the other are government measures against the crisis, the so called „third package“. Collected data shows that exporters with smaller number of employees lowered their export expectation less than companies with more employees. Companies with larger share of exports in revenues lowered their export expectations to a greater extent. Companies with higher business debt per unit of output expect to carry out export activities easier and some even expect increases in exports. On the other hand, more financial debt leads to greater decrease of export expectations. Therefore the government guarantee scheme, based on our analysis seems reasonable.

Key words: Economic and financial crisis, guarantee scheme, work sharing, financial debt, business debt

Увод

Није прошла ни година дана од када је расправа о свјетској економској кризи у Словенији сматрана неоснованом, а доминирао је став: уколико би се она у неком облику и догодила, не би утицала на словеначку привреду. Показало се да су оваква предвиђања нетачна. Ако је на почетку и било могуће претпоставити да ће криза остати ограничена само на финансијски сектор и само на финансијске институције које држе ризичне вредносне папире, сведоци смо да се прелила и у реалан сектор. Прогнозе нису оптимистичне – по прогнози владиног УМРА-а словеначки бруто домаћи производ би се у 2009. години смањило за 4% (УМАР, 2009). Питање је: како словеначка влада може допринети ублажавању последица светске економске кризе?

Мишљења о томе шта би влада морала учинити су врло различита: од тога да великог учинка од њених мера нема и зато је најбоље да се не предузима ништа, до тога да је до сада учинила мало, те ће морати да са повећањем државних издатака допринесе већем повећању домаће потражње и преко кензијанског мултипликатора утиче на привредни раст и

запосленост. Словеначка привреда је врло укључена у глобалну привреду (извоз представља 70% БДП, од чега је главни трговински партнер Немачка, са скоро петином), а због јавно-финансијских ограничења, могућности утицаја државе су мале. Зато је потребно пажљиво сагледати мере којима би се ублажиле последице глобалне кризе и омогућити што лакше прилагођавање предузећа новонасталој ситуацији.

Досадашњи одговори словеначке владе су релативно умирујући. Свјестан чињенице да би становништво на појаву економске кризе реаговало тако што би повукло своја улагања, Државни збор РС је 11. новембра 2008, усвојио документ којим се одобравају неограничене гаранције банкама, штедионицама за депозите у банкама и штедионицама са седиштем у Републици Словенији. Те гаранције важе до 31.12.2010. Како би се ослободила кредитних напрезања, које су доживеле словеначке пословне банке на међубанкарском тржишту, држава је успоставила систем кредитних гаранција за задуживање у иностранству (укупно 2 милијарде евра), издала је нове референтне обвезнице у износу од 1 милијарде евра за релаксирање међубанкарског финансирања унутар државе и издала је гаранцијску шему банкама за опште кредитирање. Такође је докапитализовала СИД банку, коју би требало више укључити у кредитирање малих и средњих предузећа (први пакет мера, донет децембра 2008. и други пакет мера, донет фебруара 2009.). У оквиру досадашњих мера потребно је, такође, поменути субвенционисање пуног радног времена за предузећа, која је пад извозне потражње посебно погодио, те су привремено прешла на 36-часовну или 32-часовну радну недељу.

У овом тренутку се постављају два кључна предлога мера, тзв. „трећег пакета“. Први је успостављање државне гаранцијске шеме за оживљавање банкарског кредитирања са дужим роком доспећа. Тај предлог је израдила Влада Републике Словеније и пред спровођењем је. Други предлог, тзв. инструмент „cassa integrazione“, са којим би се постигло да држава за одређени период преузме трошкове вишка запослених, предложило је друштво Манегер, и такође је пред спровођењем.

На основу података који су нам доступни, у раду ћемо се бавити сврсисходношћу предложених мера. Напомињемо да су данас сва предвиђања врло ризична. Евидентно је да треба брзо реаговати, али недостатак релевантних података може довести до одређених грешака. Међутим, верујемо да ће корисна сазнања, до којих ћемо доћи овом анализом, превагнути и занемарити одређене ризике.

Анализа и интерпретација резултата

У прилогу који је објављен у новинама ФТ Дело, од 16. марта 2009. године, разматрене су промене у очекиваном извозу 158 највећих словеначких предузећа у 2009. години, у односу на остварене резултате у 2008. години. Приходи тих предузећа заједно представљају негде око 40% БДП¹, вредности извоза, што представља скоро 40 % укупног словеначког извоза. Податке смо допунили са задњим познатим финансијским подацима. Подаци о очекиваном извозу предузећа у 2009. години одражавају њихова тренутна очекивања. Претпостављамо да су предузећа свесна кризе и да су у том тренутку пажљиво проучила своје могућности у 2009. години, како у смислу пословања, тако и у смислу расположивих извора финансирања, те да су поштовала претходна искуства. Стога можемо претпоставити да поменути подаци тренутно одражавају рационална очекивања.

Међутим, свјесни смо чињенице да се ситуација може променити ако дође до непредвиђених догађаја, изазваних глобалном економском кризом.

Кључни резултати наше анализе приказани су у Табели 1. Зависна променљива у нашој анализи је однос између очекиваних вредности извоза у 2009. и вредности извоза у 2008. години. Негативна и статистички значајна вредност коефицијента варијабле логаритма броја запослених значи да су предузећа са мањим бројем запослених у мањој мери смањила извозна очекивања. То значи да су мања предузећа прилагодљивија новонасталој ситуацији.. У суштини, сва предузећа у овом приказу су велика предузећа, међутим, међу њима су очите разлике у броју запослених: од 50 до 12.000. Вредност променљиве Извоз 2007. / приходи 2007. је такође негативна и близу статистички значајне на нивоу разлика 10%. Из овога можемо закључити да су предузећа, која су до сада била више зависна од извоза, у већој мери смањила своја извозна очекивања. То можемо да кажемо и другачије: предузећа са већим бројем запослених и са већим извозним уделом су највише смањила своја извозна очекивања у 2009. години у односу на извозну реализацију у 2008. години. То значи да у периоду глобалном кризом ова предузећа имају највеће тешкоће. Такође је занимљив податак да је смањење извозних очекивања веће ако је предузеће већи обим извозне продаје реализовало на тржиштима некадашњег Совјетског Савеза. Та тржишта су, такође, у очима словеначких предузећа, више ризична од тржишта у државама ЕУ, као и у државама некадашње Југославије.

¹ Податак се односи на 2007. годину, јер подаци о будућности предузећа у 2008. години још увек нису доступни.

Табела 1: Кључни резултати регресијске анализе на основу података Дела ФТ, 2009.

Зависна променљива: Очекивана вредност. извоза 2009. / Вредност извоза 2008.								
	Независне променљиве							
	Константа	Логаритам броја запослених	Извоз 2007./ Приходи 2007.	Извоз у ЕУ 2008./ Извоз 2008.	Извоз у државе некадашње Југ. 2008./ Извоз 2008.	Извоз у државе некадашњег ССР 2008./ Извоз 2008.	Финансијски дуг/ Приходи	Пословни дуг/ Приходи
МОДЕЛ 1 коэффициент функција	>0 ***	<0 **	<0	<0	<0	<0 *	<0	>0 **
МОДЕЛ 2 коэффициент функција	>0 ***	<0 **					<0	>0 **

Извори и напомене: Подаци Дела ФТ(2009); АЛПЕС(2009) и ГВИН(2009) за финансијске податке; подаци су из консолидованих рачуноводствених исказа за групе и из индивидуалних исказа за предузећа, која нису у групи. Укључене, а не и приказане су контроле за разлике између грана. Знак >0 значи, да је утицај независне променљиве на зависну променљиву позитиван, *ceteris paribus*. Знак <0 значи да је утицај независне променљиве на зависну променљиву негативан, *ceteris paribus*. Коэффициенти су статистички значајни и иначе: *** при 1% мере ризика, ** при 5% и * при 10% мере ризика.

С друге стране, важни су ефекти који произилазе из начина финансирања предузећа. Криза је најпре почела у финансијском сектору. Дошло је до значајних промена у изворима финансирања предузећа. Тако смо у оквиру претходног истраживања на Економском факултету (погледајте Албрехт и други, 2008.), закључили да предузећа очекују повећање премија на референтну каматну стопу, повећање некаматних трошкова, ограниченост расположивих зајмова, као и краћу рочност добијених зајмова. Финансијске полуге у добрим временима повећавају приносе власницима предузећа, док у време економске кризе предузећима која су више задужена представљају значајна ограничења. Предузећа прво морају да сервисирају дугове, тек затим могу улагати у нпр. побољшање производње, нове услуге, нова тржишта, итд. У анализи смо уочили да предузећа, која имају већи пословни дуг по јединици производње, очекују да се олакша спровођење извозних активности, па чак и целокупно повећање извоза. Другим речима – доступност извора финансирања у облику обавеза добављача се види као кључна променљива извозних очекивања за 2009. С друге стране, указујемо на просечно незнатан негативан однос између финансијског дуга и извозничких очекивања.

Већи финансијски дуг води у веће смањење извозних очекивања. Међутим, ту су присутна два сукобљена утицаја: предузећа којима су доступни зајмови, највероватније ће повећати своје извозне активности, док код предузећа која имају потешкоће при субституцији финансијског дуга са пословним дугом, извозна активност ће бити смањена још више, као у нормалном приступу изворима финансирања. Уколико би се тој групи предузећа, такође, омогућили одговарајући извори финансирања, очекујемо да би се повећала њихова извозна активност. Формирање тржишта банкарских зајмова са дужим роком, јесте најважнији циљ владиних мера, тзв. трећи пакет мера, има смисла што показују и резултати наше анализе. Отворено питање остаје: цена тих ресурса. Само продужење рочности вероватно није довољно, јер предузећа у реалном сектору у даљим размерама не достижу високе приносе.

Резултати наше анализе такође показују да се предузећа у различитим активностима, посматрано у просеку на извозна очекивања, значајно не разликују. То значи да су последице кризе свеобухватне, и нису ограничене на само неке секторе.

На основу података из табеле могуће је такође коментарисати и други инструмент, тзв. „cassa integrazione“. Држава би требало да помогне предузећима тако што би за наведени период преузела запослене, који би се након истека тог периода вратили у предузеће. (Влада, 2009.). Да највећих проблема са глобалном кризом имају предузећа са већим бројем запослених и већим извозним уделом продаје је разумљиво. Будући да је потражња за њиховим производима смањена, нормално је, такође, да се смањује и сама производња. Сходно томе, неопходно је смањење запослености. Према економској теорији, потражња за радном снагом позитивно је повезана са величином прихода предузећа, а негативно са величином плата. То значи да се мања потражња за радном снагом услед смањења прихода предузећа до неке мере може се надокнадити смањењем плата запослених.² Међутим, то није могуће извршити у потпуности. Уколико је пад потражње довољно велик, потребно је такође отпуштати запослене. Требало би напоменути да су досадашње мере словеначких предузећа биле усмерене ка неколико циљева (смањење запослених на одређени период, смањење плата запослених, учествовање у државној шеми субвенционисања радног времена). Међутим, када се плате у предузећу приближавају тзв. алтернативним платама, које, на пример, представљају величину накнаде за незапосленост, даље смањење плата је

² Домаденик, Прашникар и Свејнар (2008) показују, да су краткорочна и дугорочна еластичност потражње по раду на пораст прихода словеначких предузећа у периоду 1996 - 2000 једнаки 0,1, краткорочна еластичност потражње по раду на повећање плата на -0,2 и дугорочна еластичност потражње по раду на -0,3.

економски неутемељено. На једној страни је проблематична мотивација запослених, јер су плаћени мање него што износи надокнада за незапослене. На другој страни је тешко организовати поступак, уколико нема довољно посла за све запослене. На трећој страни настају проблеми са мотивацијом најбољих радника. Зато је смањење броја запослених, да би се производња прилагодила потражњи, неизбежно. Уколико не желимо да додатно погоршавамо положај предузећа, које је глобална криза највише погодила, требамо им са мерама економске политике то прилагођавање олакшати.

Предложени инструмент „cassa integrazione“ спада у ред мера које у литератури описујемо изразом „work sharing“, и њих користе предузећа у целом свету када се нађу у кризи. Најбољи једноставни облик „work sharing-a“ јесте када посао раде на истом радном месту два запослена, први првих четрнаест дана у месецу, а други других четрнаест дана. Минималну плату обезбеђују предузеће и држава. Са овом мером предузећа се сусрећу услед измена или краткорочног пада потражње јер не желе да изгубе људски капитал (јер су у запослене већ уложили), уколико би се потражња поново појавила. Разлика са „cassa integrazione“ је у томе да су запослени присутни у радном процесу, међутим, у одређеним временским раздобљима. У примеру мера „cassa integrazione“ неки запослени морају привремено напустити предузеће. Предузеће се тада мора обавезати да ће их поново запослити када се ситуација на тржишту побољша.

Тај инструмент, у одређеној мери, допуњује инструмент субвенционисања скраћеног радног времена. Као што смо напоменули, та одредба је део другог пакета мера и уведена је по немачком примеру.³ Шема предвиђа делимично субвенционисање радног времена предузећа, која су услед привредне кризе присиљена да уведу 36-часовно пуно недељно радно време за запослене раднике, али су била присиљена да га скрате на 32 или 35 сати. Послодавци тако добијају мјесечну субвенцију у висини од 60 евра по запосленом за 36-часовно недељно радно време, као и до 120 евра за 32 сата радног времена. При томе се обавезују да за време примања субвенција неће отпуштати запослене из пословних разлога, да ће исплаћивати плате и социјалне дажбине за социјално осигурање запосленима укљученим у субвенциони програм, те да у последњој години, када буду користили субвенције, менаџерима и надзорницима неће исплаћивати награде. До 21.4.2009. године, држава је са 433 послодавца склопила уговор о делимичном субвенционисању радног времена за 46.293 запослена (80% са 36-часовним радним временом), што

³ Glej MISSOS Database, 2008.

представља 95% свих запослених у тим предузећима. Међутим, ова мера има значајне недостатке: прескромна је и превише крута за велике компаније у невољи. Као што је представљено, то су предузећа са већим бројем запослених и са већим уделом извозне продаје.

Уместо закључка

У овом раду смо на основу анализе извозних очекивања највећих словеначких извозника установили сврсисходност две мере, које спроводи словеначка влада. Прва мера се односи на државне гаранцијске шеме за оживљавање банкарског кредитирања са дужом рочношћу кредита него до сада. Резултати наше анализе потврђују сврсисходност те мере, те су очекивања у извозној 2009. години веома зависна од дуга. Верујемо да је предузећима потребно обезбедити адекватне изворе финансирања, јер би то водило повећању њихове извозне активности. Успостављање тржишта банкарских кредита са дужим роком доспећа је хитно потребно. Овога је свесна и Влада Републике Словеније, зато је у парламент и послала закон о гаранцијској шеми, кога је парламент такође усвојио. Тако, гаранцијска шема предузећима доноси 1,2 милијарде евра државних гаранција за финансирање основних активности: или за нове и завршетак започетих инвестиција, или за обртна средстава. Гаранцијска шема ће бити организована у оквиру аукција. За државне гаранције ће конкурисати пословне банке. Веће гаранције ће добити оне банке које су спремне да и саме преузму део гаранција за издате кредите. Ту меру поздрављамо, али се бојимо да ће укључивање предузећа са бонитетном оценом Ц у гаранцијску шему, оштетити државни буџет услед немогућности враћања зајмова.

Друга мера се односи на стварање „cassa integrazione“, са којом би се постигло да држава за одређено време преузме трошкове вишка запослених. Услед изузетног пада извозне потражње за производима словеначких предузећа у време глобалне кризе и нужности оптимизације пословних процеса у новој ситуацији, вероватно је разумно да се и та мера имплементира и у Словенији. Стога је ту меру парламент Републике Словеније усвојио крајем маја. Циљ ове мере је делимична надокнада плата запосленима на привременом одсуству са посла и субвенционисање њихових оспособљавања или преквалификације у томе периоду. Запослени би имали за време привременог одсуства са посла право на надокнаду плате у висини од 85% основне плате, при чему та надокнада не би смела бити нижа од износа минималне плате. Запослени би, такође, имали право и обавезу оспособљавања (обуке) или образовања у обиму најмање од 20% просечног радног времена, те обавезу да се на захтев послодавца врате на посао. Послодавцу би на основу закона 50% основе

плате финансирао држава, а других 35% би финансирао сам послодавац. Послодавац би могао право за делимични поврат основне плате запосленог на привременом одсуству са посла, успоставити ју периоду од најмање шест месеци, са могућношћу продужетка - најдуже дванаест месеци. (Закон о надокнадама за делимичну надокнаду плата, 2009.).

Литература и извори

1. AJPES (2009). Retrieved from www.ajpes.si
2. Albreht, M., Fric, D., Grum, P., Hajdinjak, M., Košak, M., Maletič, M., Mrak, M., Ojsteršek, D., Podberšič, M., Rant, V., Rigelnik, M., in Valentinčič, A. (2008). Posledice finančne krize na razvoj realnega sektorja in obeti za prihodnost: primer Slovenije. In Prašnikar, J., Cirman, A. (ed.): Globalna finančne kriza in eko strategije podjetij: dopolnjevanje ali nasprotovanje, Časnik Finance, Ljubljana, 85-101.
3. Delo FT. (2009). Polovica največjih slovenskih izvoznikov je za leto 2009 napovedala manjši izvoz kot v letu 2008. Delo FT, str.14-18, 16. marec 2009. Retrieved from <http://www.delo.si/tiskano/html/20090316/Delo+FT/0>
4. Domadenik, P., Prašnikar, J. and Svejnar, J. (2008). Restructuring of Firms in Transition: Ownership, Institutions and Openness to Trade. Journal of International Business Studies 39: 725–746.
5. GVIN (2009). Retrieved from www.gvin.com
6. MISSOS Database, (2008).
7. UMAR (2009). Ekonomsko ogledalo 15(3), marec 2009. Ljubljana: UMAR
8. Vlada (2009). Retrieved from http://www.vlada.si/si/aktualno/sporocila_za_javnost/sporocilo_za_javnost/article/5/2144/f4574e1314/
9. Zakon o delnem povračilu nadomestilu plače (2009). Retrieved from http://www.mdds.gov.si/si/delovna_podrocja/trg_dela_in_zaposlovanje/zakon_o_delnem_povracilu_nadomestila_place/
10. Zakon o jamstveni shemi Republike Slovenije (2009). Uradni list RS, št. 33/2009.